
БАБИН ЯР У ЗАХІДНІЙ КІНЕМАТОГРАФІЇ

Найкращі художні фільми ніби повертають минуле у сьогодення, чим притягують великі глядацькі аудиторії, зокрема, людей, які не люблять дивитися теледокументалістику або читати книжки, написані істориками. Такі стрічки викликають у нас співчуття до персонажів минулого. Це стосується і фільмів про геноцид та злочини проти людства, наприклад, про Голокост. Фільм «Список Шіндлера» не подобається багатьом критикам, але назагал вони визнають, що він відкрив правду багатьом людям, які раніше її не знали. За визначенням голландської письменниці Джесіки Дурлахер, цей фільм дає «емоційні знання»¹. Цей потенціал дуже багато важить для тих, хто викладає історичні дисципліни. Звичайно, вони повинні використовувати шкільні підручники, але й розуміють, що учні краще засвоюють матеріал та отримують емоційний заряд про події минулого із неофіційних джерел, які так чи так мають розважальну форму і хоча б тимчасово звільняють учнів від необхідності раціонального мислення, пропонуючи натомість сильні емоції.

Багато провідних інтелектуалів застерігали від спокуси використання Голокосту у фільмах розважального жанру. Деякі їхні заперечення є не стільки раціональними, скільки релігійними. Елі Візель, американський громадянин, і мабуть, найвідоміший у світі серед тих, хто пережив Голокост, високо оцінює деякі художні фільми, в яких, за його словами, немає «дешеві сентиментальності» і які зворушили його. Однак він часто застерігає,

---

¹ Її батько Гергард Дурлахер є автором широко відомих спогадів про життя і смерть євреїв у Німеччині, Нідерландах та Аушвіці.

що Голокост є «священним» і його не можна «тривіалізувати» чи «профанізувати». На його думку, зображувати Голокост як таку собі «романтичну пригоду» означає наругу над пам'яттю загиблих. У цьому контексті він спеціально згадує масове знищення євреїв у Києві у вересні – жовтні 1941 року: «Знімати кіно про масові вбивства у Бабиному Яру межує із святотатством. Використовувати масовку в ролі трупів непристойно»².

На думку поміркованих телекритиків, що знайомі з питанням Голокосту, ця тема настільки «тяжка і масштабна», що режисери «повинні нести особливу відповідальність»³. Ці телекритики вказують на ризики, пов'язані з відтворенням масових убивств у художніх стрічках. І такі ризики справді є. Перший ризик – це вуайеризм. Замість осуду, насильство у фільмі викликає захоплення у глядача, який сприймає його наче сцени з бойовика. Цей ризик зростає ще більше, коли персонажі фільму є стереотипними. На думку американської дослідниці Анет Інсдорф, глядачі повинні «виходити з кінотеатру з відчуттям тривоги чи дискомфорту, а не задоволення»⁴. Другий ризик – це історичні перекручення. Художній фільм передбачає політ фантазії, але фантазія на тему геноциду – це вже щось зовсім інше. Історичні факти у художньому фільмі про геноцид повинні мати таку саму вагу, як і фантазія режисера, а можливо, і переважувати її⁵. Відтак фактичних помилок треба уникати будь-яким коштом. У цьому контексті постає третій ризик – нереалістичний «хеппі енд» або створення легкої атмосфери, що не відповідає історичній правді. В ідеалі сценарій художнього фільму має відповідати трагічним реаліям.

Нижче я проаналізую зображення трагедії Бабиного Яру у трьох версіях. Чи постають у сценах художніх фільмів реальні історичні фігури? Чи зображуються побиття і кров? Чи є крики і музика? Якими мовами говорять персонажі? Чию точку зору ми бачимо? Тобто єврея, німця, когось іще, чи усіх одразу? І нарешті, чи досягають художні картини своєї мети – передати тогочасну атмосферу глядачеві?

² *Insdorf A. Indelible Shadows: Film and the Holocaust / 3rd ed. – Cambridge, 2003. – P. XII.*

³ *Ibid. – P. 4.*

⁴ *Ibid. – P. 6.*

⁵ *Unnold Yvonne S. Fiction // Encyclopedia of Genocide and Crimes against Humanity. – Vol. 1. – Detroit, Michigan, 2005. – P. 352–355.*

Перша західна екранізація трагедії Бабиного Яру – американський фільм «Голокост» загальною тривалістю 9,5 години. Фільм показували упродовж чотирьох вечорів у квітні 1978 р. на каналі NBC. Режисером серіалу був Марвін Чомський, автором сценарію – Джеральд Грін. Сцена розстрілів у Бабиному Яру триває чотири хвилини. Де її знімали, не відомо. Камера показує то євреїв, то есесівців. Євреї – це молодий Руді Вайс з Німеччини та Лена Сломова. Німці – Пауль Блобель, реальний командир зондеркоманди 4а (підрозділу СС, що розстрілював людей у Бабиному Яру; його грає ірландський актор Томас МакКен), та його уявний колега Ерік Дорф. І ті, і другі спостерігають згори за розстрілами, що відбуваються на рівному майданчику внизу. Першими прибувають поліцаї, які, за словами Дорфа, не дуже вправно марширують. Блобель кидає зневажливо: «українці». Там внизу тридцять тисяч євреїв, каже він. Дорф дивується, «наскільки вони слухняні». «Це, – веде далі Блобель, – свідчить, що вони не заслуговують на життя. Ну, ось і вони». Глядачі бачать євреїв, що складають свій одяг, бачать роздягнених людей, повернутих спиною, яких так і розстрілюють. Крові не видно (на відміну від сцени, показаної у фільмі раніше, де було зображено розстріл євреїв у неназваному українському селі). Побиття не показані також. Розстріли відбуваються у цілковитій тиші. Руді говорить Лені припинити на це дивитися: «І так ніхто тобі не повірить. Вони скажуть, що ми обманюємо, бо ніхто не може такого робити з людьми».

Наступну спробу відтворення подій у Бабиному Яру було зроблено у 30-годинному телесеріалі «Війна та пам'ять», уперше показаному на каналі ABC у 1988 р. Режисер Дан Куртіс написав сценарій спільно із Германом Воуком, автором історичного роману з такою самою назвою, опублікованого у 1978 р. Серед іншого, епічна драма про долі американців під час Другої світової війни розповідає про американку, яку з Італії відправили до Аушвіцу. У книзі та у серіалі Воук, як він сам казав, хотів «заново пережити ті великі та жакливі дні – чітко і правдиво». Його метою була «широкомасштабна драматична сцена», яка би привернула велику аудиторію глядачів. «Суворі судді можуть бути незадоволені з того, що люди вивчають історію через твори розважального жанру. Але це так»⁶. Під час зйомок сцен Голокосту режисера фільму консультували

---

⁶ Буклет до DVD-диска «Herman Wouk's War and Remembrance» (Orland Park, Ill.: MPI Home Video, [2008?]); див. також: *Wouk H. War and Remembrance. A Novel.* – Boston, 1978. – P. 471.

американський рабин Марвін Гаєр, а також співробітники центру вивчення Голокосту ім. Симона Візенталя. Окрім цього, автори фільму зазначають, що він рекомендований до перегляду Національною асоціацією освіти та Американською федерацією учителів.

Сцену в Бабиному Яру знімали в Югославії. Глядачі вперше побачили її 23 листопада 1988 р. у 7-й серії. Сцена триває чотири хвилини під супровід розповіді Блобеля (його грає англійський актор Кеннет Коллі), який розмовляє з іншим есесівцем у Білорусії в середині 1943 р. Блобель із гордістю розповідає, як добре організовано викопування та спалення тіл євреїв, убитих у 1941 р. і пізніше. Сидячи в автомобілі по дорозі назад із короткого відрядження, він згадує, як погано все було проведено у 1941 р. Показують кадри розстрілів у Бабиному Яру, бачимо людей, які роздягаються, їхнє побиття, черги перед яром та власне розстріли. Євреї падають, а есесівці ходять по мертвих тілах і добивають живих. Видно багато голих людей («Нью-Йорк Таймс» писала 6 листопада 1988 р., що 900 осіб у фільмі зображали жертв та мертві тіла). Камера показує сцену під різними кутами, головним чином з рівня землі. Серед тих, хто примушує євреїв роздягатися, є поліцаї у формі (Schutzmannschaften), яку вони на той час носити не могли. Блобель дивиться на це все в розпачі – не через смерть стількох людей, а через неефективність процесу вбивства. Есесівці тоді «напартачили», говорить Блобель.

Українським та німецьким «спостерігачам» дозволили стояти і дивитися на розстріл (це історична неточність). Відтак нам показують людей у цивільному, зокрема, чоловіка, який фотографує, та жінку, яка їсть морозиво. Блобеля також нервувало, згадує він за кадром, що одяг жертв покидали у братську могилу зверху на тіла. То було марнотратство. І це також історична неточність (хоча і не така серйозна, як у самому романі, де про той самий епізод говориться, що євреїв розстрілювали «одягненими, і хто знає, скільки грошей та коштовностей вони мали при собі»). У телевізійній сцені цього не показано.

Третя спроба відтворення подій у Бабиному Яру є фактично цілим фільмом, що вийшов на екрани у Німеччині 3 липня 2003 р., – це «Бабин Яр. Забутий злочин». Сценарій до стрічки написав американець Стефан Глянц, режисером був також американець Джефф Кенью. Але ініціатор та натхненник фільму – продюсер польського походження Артур Браунер,

який сам пережив Голокост і чії родичі лежать у Бабиному Яру. Він мав намір перевершити такі фільми, як «Список Шіндлера» та «Піаніст», які вважав нереалістичними. Бранер хотів створити фільм про масове вбивство, про яке, на його думку, забули німці та інші народи. Цей фільм мав стати вічним меморіалом, «документом, що свідчитиме через сто і навіть двісті років».

Самі розстріли займають велику частину 108-хвилинного фільму. Знімали його в Білорусі. Бюджет доволі скромний – 5 мільйонів євро. Акторський колектив міжнародний, але всі актори або говорять, або їх дублюють німецькою.

На початку фільму (дія відбувається десь у 1941 р.) глядач бачить дві сім'ї, що живуть поруч, – українську та єврейську, а також Блобеля та його оточення. Якщо Браунер прагнув реалізму, то очевидно, що він не досяг мети, хоча саме в цій стрічці вперше показано «коридор» із людей, через який проганяють євреїв і де відбувається їхнє побиття. Українка Лена Онуфрієнко (її грає Катрін Зас, відома з фільму «До побачення, Ленін») раптом стає антисеміткою та видає своїх сусідів-євреїв німцям під приводом, що вони партизани. Оскільки це є наклеп, нацисти відправляють її саму до Бабиного Яру ще у перший день. Такий розвиток подій є надто малоймовірним.

Головні дійові особи – євреї – гинуть у Бабиному Яру, куди вони падають одягнені. На тілах в яру мало крові, вони лежать тихо і не рухаються. Як і у фільмі «Війна та пам'ять», поліцаї вдягнуті у форму *Schutzpolizei* (допоміжної поліції). Немає згадки про велику пожежу у Києві, яка передувала розстрілам.

Фільм невдалий з усіх поглядів. Про це свідчили майже всі рецензії, опубліковані після показу стрічки і пізніше⁷. Усі дійові особи є стереотипами, а не живими людьми. Наприклад, Блобель (його грав німецький актор Алекс Мілберг) напередодні розстрілів телефонує додому і запитує у дружини, як почувається їхня дитина. Досить часто бачимо, як вгорі пролітають птахи, і чуємо каркання. Глядач начебто має думати, що це ворони,

---

⁷ Див., наприклад: *Stiglegger M. Wenn die Krähen ziehen... Arthur Brauners Erinnerung an Babij Jar, die Schlucht der Vergessenen // Das Kino als Archiv und Zeuge? Zur aktuellen Kinematographie des Holocaust. Anlässlich des 60sten Jahrestages der Befreiung von Auschwitz / Hrg. M. Stiglegger, A. Jacob = Augen-Blick. Marburger und Mainzer Hefte zur Medienwissenschaft. Band 36. – Marburg, 2004. – P. 94–101.*

і зрозуміти усе жахіття, яке він бачить на екрані. В епізод розстрілу вставлено екскурс у майбутнє – щаслива сцена, де Франка, єврейська біженка із Західної України, одружується із сином Лени Степаном. Ця оптимістична вставка посеред довгих сцен убивств, є, мабуть, найбільшим прорухом у фільмі. Браунер чомусь не запросив консультанта-історика, і це стало причиною багатьох помилок. Наприклад, він стверджував, що єдиною особою, яка пережила Бабин Яр, є Анатолій Кузнецов. Невеликий бюджет фільму також став на заваді. Таке враження, що брак коштів змусив творців фільму використовувати сюжети примітивної німецької кінохроніки часів війни, що, своєю чергою, змусило зробити весь фільм сепією.

Те, що фільм невдалий, стає ще очевиднішим після його порівняння з іншою стрічкою Браунера – «Останній поїзд» 2008 року – про депортацію євреїв із Берліна. То була високоякісна робота, яка не відлякувала глядача, на відміну від «Бабиного Яру».

У жодній екранізації трагедії Бабиного Яру не показано, як у рів кидають дітей та немовлят. У кожній екранізації є Пауль Блобель і найтрагічніші моменти супроводжуються музикою, начебто це якийсь обов'язковий елемент. Найбільше переживань викликають сцени із серіалу «Війна та пам'ять», який найреалістичніше відображає події і, вірогідно, базується на свідченнях Діни Пронічевої, яка пережила цю трагедію.

«Голокост» і «Війну та пам'ять» побачили мільйони глядачів у Північній Америці та Європі. На мою думку, найуспішнішою є екранізація подій у «Війні та пам'яті». Про цей серіал один науковець сказав, що він «розумно використовує формат бойовика про війну, щоб показати глядачеві жахіття Аушвіцу та Бабиного Яру»⁸. Що ж до фільму Браунера, то його майже ніхто не бачив. Він один раз пройшов у німецьких кінотеатрах, але більше його вже, мабуть, ніколи не демонструватимуть. Подивилися цей фільм 9418 глядачів⁹. На німецькому телебаченні його показували принаймні двічі у січні 2005 та січні 2008 рр. DVD-диск, що вийшов у 2004 р., має титри англійською та голландською мовами, але поза межами Німеччини фільм практично не відомий.

Переклад з англійської

Ярослава Карпюка

⁸ *Insdorf A. Indelible Shadows.* – P. 24.

⁹ <http://www.filmportal.de> (останній раз відкривалося 18 листопада 2009 р.).